

форми именительного падежа множественного числа имен существительных с флексией -ове, формы творительного падежа с -ы, местоимения што, тоты, форма третьего лица множественного числа глагола быти сут, а также префикс ву-, суффикс -ова и др. Диалектные особенности учительного Евангелия убедительно указывают на его происхождение с территории Карпат. К сожалению, в тексте недостаточно информации для того, чтобы осуществить более точную локализацию.

Ключевые слова: историческая диалектология, учительное Евангелие, диалектизм.

К. J. Makovych

Manifestation of dialectal features in the fragment of seventeenth century didactic gospel

The paper analyses the dialectal features manifestation in the fragment of seventeenth century didactic Gospel which is stored in Manuscripts department of L'viv National Scientific Library named after V. Stefanyk. The language of this text has never been an object of linguistic studies. The fragment is written in Ukrainian language, moreover a large number of features in there can be described as dialectal. It is possible to reveal by comparing them with modern south-western (particularly Carpathian) dialects. For instance, on phonetic level such features can be considered as south-western dialectal: coexistence of the forms with o and e in position after hissing before the next hard consonant, preservation of cluster [je] in the beginning of words; as carpathian – the manifestation of affricate [dzh]. In many morphological forms can be described as carpathian, namely nominative plural form of nouns ending with -ove, ablative plural forms of nouns ending with -у, pronouns што, тоты, form of the third person plural of the present time verb быти сут, and prefix ву-, verbal suffix -ова-, free position of particle s'a and others. Dialectal features revealed in the didactic Gospel clearly indicate its origin from the Carpathians. Unfortunately, the text does not provide enough information to make a more precise localization.

Key words: historical dialectology, didactic Gospel, dialectal element.

УДК 811.161.2'36 – 112"15/16"

Т. Й. Висоцька

СПОЛУЧНЕ СЛОВО І СПОЛУЧНИК ИЖ(Е) В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XVI–XVII СТ.

У статті на широкому фактичному матеріалі з залученням пам'яток різних стилів і жанрів української мови XVI–XVII ст. простежено особливості використання слова иж(е). Розглянуто шляхи його виникнення в українській, а також в інших слов'янських мовах. Досліджено функціонування иж(е) як сполучного слова і сполучника. Встановлено, що сполучне слово иж(е), виражене відносним займенником, характерне для нерозчленованих речень, складнопідрядних із підрядними означальними, головна частина яких містить співвідносні слова. З'ясовано, що сполучник иж(е) найчастіше виконує з'ясувальну й причинову функції, а мени уживаний у складнопідрядних реченнях із підрядними означальними, наслідку, умови, часу тощо. У роботі також простежено жанрово-стильову специфіку використання сполучного засобу иж(е) в українських пам'ятках справочинства, конфесійної, полемічної літератури від XI ст. і до сьогодні; зіставлено й схарактеризовано його вживання на тлі інших слов'янських мов окресленого періоду.

Ключові слова: пам'ятка, давньоукраїнська мова, староукраїнська мова, церковнослов'янська мова; займенник, енклітика, сполучник, сполучне слово, семантико-синтаксичні відношення, функції сполучників, співвідносне слово, складнопідрядне речення; ампліфікація, кодифікація, лексикалізація.

Постановка проблеми. У давніх українських текстах представлено „мікросвіт” минулого із традиціями, побутом, матеріальним життям народу, суспільно-культурними „перетвореннями”. Особливо такі трансформації спостерігаємо на порубіжжі XVI–XVII ст., для якого характерне „розмаїття мовних практик” [20, с. 285]. З одного боку, зростає авторитет „простої” (руської) мови, що усталилася в усіх видах писемності, а з

іншого, – церковнослов'янської, яку кодифікують українські книжники в словниках і лексикографічних працях. Таке співіснування двох літературних мов (І. Фаріон стверджує, що в час розквіту „українського Ренесансу” в мовній площині співіснувало чотири літературні мови – „проста”, церковнослов'янська, польська, латинська [18, с. 55]) не могло не позначитися й на лексиконі аналізованих пам'яток.

В українських текстах XVI–XVII ст. презентовано чималу кількість сполучних засобів¹, одним із найчастіше вживаних є **иж(е)**.

Мета статті – дослідити шляхи виникнення слова **иж(е)**, з'ясувати його функціонування як сполучного слова й сполучника в українській мові XVI–XVII ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використанню слова **иж(е)** в українській мові окресленої доби не було присвячено окремих досліджень, що й зумовило актуальність цієї роботи.

Л. Булаховський, О. Блик, О. Скоропада, В. Сич, Л. Гумецька та ін. у своїх студіях простежували вживання **иж(е)** на тлі інших сполучних засобів в українській мові різних періодів [3, 2, 13, 12, 4]. Прикметно, що слово **иж(е)** вивчали і в давніх російських текстах (А. Сумкіна [15], Н. Широкова [19]), у білоруських – Ю. Карський [7]. Окремо як об'єкт наукового зацікавлення слово **иж(е)** найповніше презентовано в працях О. Мельничука – про виникання відносних слів у слов'янських мовах загалом; О. Ткаченка – про історію сполучників у польській мові II половини XVI ст., так званого Золотого віку; С. Кавин-Курц – про групу сполучників у польській мові XV ст. [9, 16, 22].

Виклад основного матеріалу дослідження. У мовознавстві натрапляємо на протилежні міркування про генезу слова **иж(е)**.

Прикметно, що з'ясування шляхів його виникання порушує низку інших питань:

- фонетичного оформлення – **иже** та **иж**;
- різного функціонування **иж(е)** – як сполучного слова і сполучника;
- семантико-синтаксичних відношень, які виражає **иж(е)**;
- динаміки вживання **иж(е)** як сполучного слова і сполучника в тих чи тих жанрово-стильових текстах української мови XVI–XVII ст.

Загалом етимологія підрядних сполучників на голосний **а-**, **е-**, **о-**, **і-** залишається нез'ясованою. На думку О. Мельничука, до таких „темних слів” належать *аку, аѣе, ако, ато, аѣе, еѣе//оѣе, ели//оли, іѣе* тощо. [9, с. 14–15]. Лінгвіст зазначає, якщо слово **иж(е)** – сполучник, то воно запозичене з польської мови (*іѣе*>*іѣ*) і сформоване на основі вказівних слів із займенниковим коренем на ларингальний, а якщо сполучне слово (< відносний займенник), то запозичене зі старослов'янської і сформоване на основі вказівного слова з займенниковим коренем на -*ј* [9, с. 81]. Очевидно, слід говорити про гетерогенні омоніми².

Однак існує й інший погляд на „природу” і функціонування слова **иж(е)**. У працях А. Мейє, М. Станівського, А. Баньковського зазначено, що слово **иж(е)** (зрощення вказівного займенника *и*, колишня форма називного / знахідного відмінка однини і множини чоловічого роду, та частки *ѣе* <* *јь-ѣе*) [8, с. 351; 14, с. 246; 21, с. 565] первинно використовували як відносне³ [21, с. 565], проте в цій функції воно не збереглося в слов'янських мовах, окрім польської, у якій усталилося у формі **іѣ** і перейшло в підрядний сполучник для вираження з'ясувальних семантико-синтаксичних відношень [8, с. 390], (Nsł, с. 298).

Влучно говорить О. Скоропада, що на прикладі вживання слова **иж(е)** найкраще простежити зміни його лексичного навантаження й синтаксичної ролі та перехід від

¹ Джерельним підґрунтям дослідження слугували пам'ятки української мови XVI–XVII ст., що зберігаються у відділі рукописів ЛНБ імені В. Стефаника, та „Словник української мови XVI – I половина XVII ст.”, в. 13.

² Такий погляд підтримують й інші дослідники, які вважають, що сполучник **иж(е)** „не становить генетичного продовження відповідного давньоукраїнського синтаксичного елемента, сформованого на основі займенникового кореня **ј-*” [6, с. 369–370].

³ Слово **иж(е)** як відносний займенник функціонує в старослов'янській мові, у якій уже фіксують його перехід від займенника у сполучник підрядності, що спричинене, очевидно, помилковим використанням його родових форм [14, с. 246].

повнозначного слова в напівслужбове – сполучне слово, а згодом у службове – сполучник **иж(е)** [13, с. 97].

Дотримуємося міркування тих дослідників, які стверджують про виникання **иж(е)** від поєднання вказівного займенника **и** з часткою **же** > **иже** (відносний займенник) > **иже** (сполучник).

Щодо форм **иже** й **иж**, то їх розглядаємо як фонетичні варіанти⁴.

Різне функційне навантаження слова **иж(е)**, фонетичне оформлення пов'язані і з його жанрово-стильовим уживанням. Мовознавці звертають увагу на те, що **иж(е)** як сполучне слово (відносний займенник) притаманне текстам конфесійного характеру, а як підрядний сполучник – пам'яткам, писаним „простою” мовою – справочинству, художній, полемічній літературі⁵.

В українському письменстві з XI ст. використання сполучного слова **иж(е)** в означальній функції підтримане, головню, книжною традицією, хоча категорично стверджувати, що його вживання було відоме текстам виключно релігійного спрямування, помилково. Зокрема сполучне слово **иж(е)** побутує не лише в оригінальній і літописній літературі, а також в українських пам'ятках XI–XIII ст., близьких до живої мови, – Руська Правда, Повість минулих літ, Слово о полку Ігоревім та ін. [9, с. 85] (Срезн., т. I, с. 1027–1028).

У текстах української мови XI–XII ст. паралельно функціонує й сполучник **иж(е)**: у Руській Правді зафіксований у функції означальній та умови; у Повчанні Володимира Мономаха – у функції єднальній і наративній, подібно до сполучників **а**, **и**, а також умови, причини й мети [10, с. 23, 64–68] (Срезн., т. I, с. 1027–1029).

„Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.” фіксує **иж(е)** як сполучне слово в складнопідрядних реченнях із підрядними означальними і як сполучник у функції з'ясувальній, причини, способу дії, означальній, наслідку, умови (ССУМ, т. I, с. 423–425). Згодом **иж(е)** закодифіковано в граматиці І. Ужевича як сполучник у функції причини [17, с. 50]; у лексикографічних працях – у „Лексиконі” П. Беринди як сполучне слово на позначення „каторій” [1], в анонімному словнику „Синоніма славеноросская” як сполучник у функції причини [11].

В українській мові XVI–XVII ст. **иж(е)** здебільшого використано як сполучник, що виражає семантико-синтаксичні відношення означальні, з'ясувальні, причини, умови, міри і ступеня, наслідку тощо (СУМ XVI – I пол. XVII ст., в. 13, с. 28–32). Натомість складні синтаксичні конструкції, у яких **иж(е)** як сполучне слово поєднує підрядну частину означальну з головною, засвідчують спорадично, що спричинене „не живими мовними фактами, а скоріше потребами стилізації” [6, с. 343].

Сполучник **иж(е)** приєднує підрядну **означальну** частину до головної складнопідрядного речення. Головна частина містить вказівний займенник **таковий** + означуваний іменник, останній у підрядній означальній частині не повторюється: „*Але кды моцне ѿвзришь. Тог(д)а немоць твоа бжде(т) тебѣ оздоровлена. И грѣхы твои тебѣ ш(т)пѣщени бждѣ(т). та(к) ѿпа(т) приїдешь къ таковой ласцѣ. И(ж) на то(м) и ѿно(м) свѣтъ бждешь ш(т)далень ш(т) гнзвѣ*” (УЄ № 31, 11 зв.); „*И вѣру показаль на(м) таковойо. иже снѣ бѣиі слово(м) иступиль на землю и родильса ш(т) дѣы котораа была ѿ рода авраамова*” (УЄ № 62, 31 зв.).

Після сполучника **иж(е)** стоять анафоричні займенники **він**, **вони**, що компенсують невиразність сполучного засобу: „*А так мои наймильшіи хр(Р)тіане. знаючи такѣю ла(с)коу За Га избавителя нашего. Иже ш(н) выбравші собѣ гла(с) споганжнь, так на(с)*”

⁴ О. Ткаченко в польській мові розглядає дві форми **иж** (*iz*) та **иже** (*ize*) і з'ясовує, що в давніх польських текстах вони вживалися паралельно, а з II пол. 16 ст. переважає скорочена форма, а **иже** (*ize*) трапляється спорадично [16, с. 201].

⁵ В українській мові аналізованого періоду використання **иж(е)** як сполучного слова, вираженого відносним займенником, очевидно, було підтримане церковнослов'янською традицією, а як сполучника, особливо його редукованої форми **иж**, – польською [3, 12, 2].

оумилова(л)” (УЄ № 62, 35 зв.); „*Нижли Борзобогатые дають тою справу, **ижь они** не за жаднымъ дарованьемъ тые имзнья отъ владики Володимирского держать, але арендою...*” (АЗР, т. 3, 1555, с. 67).

О. Скоропада в дослідженнях про історію розвитку підрядних сполучників в означальних реченнях зазначає, що подібні конструкції (сполучник + особовий займенник) засвідчують тяглість синтаксичних традицій, адже є „відгомонам неповної (ще доісторичної) відносності (у нашому випадку – **иж(е)** – Т. В.), яке вимагало якщо не дослівного, то хоч займенникового повторення означуваного імені головного, і зумовлені або ритмікою мови, або змістовно – стильовими особливостями мови автора” [13, с. 105].

В українській мові XVI–XVII ст. малочисельними є речення, у яких підрядна означальна частина поєднана з головною за допомогою сполучного слова **иж(е)** (відносного займенника). У цих конструкціях відносний займенник узгоджений з означуваним словом у головній частині, уживаний у таких формах:

– **у н. в. одн. ч. р.**: „*Прійдзте и видзте члка. **И(ж)** повидзльми вши(т)ко. што а(м) чинила*” (УЄ № 62, 34 зв.);

– **у н. в. мн.**: „*Та(м) же на... в насханю кгва(л)то(в)но(м) в име(н)ю моемъ Шу(м)ску у по(д)даны(х) мои(х), **иже** воло(в) се(м) деся(т), ...а (в)сякую мае(т)но(ст) рухомую побрали и пограбили...*” (АЖГУ 1590, с. 45);

– **у н. в. мн.** (головна частина містить співвідносне слово, виражене займенником такий): „*W (т)ць **таки(х)** ище(т) покланяющи(х)са емѸ. дхъ есть гъ. **иже** кланяю(т)са емѸ дхо(м) истинного*” (УЄ № 62, с. 34).

У складнопідрядному реченні з підрядним означальним „*И припоменул ему першие прозбы свои, **иж** ему w то непоуднокрот прозбами своими просил*” (ЛЗК, 1561, 120 зв.) **иж** функціонує як сполучне слово. Такі конструкції з анафоричним опорним словом у підрядній частині здебільшого фіксують у текстах давньоукраїнської мови [13, с. 95]: „**иже** ... в цій синтаксичній функції часто вимагало повторення в підрядному означальному реченні означуваного цим реченням іменника головного речення, що засвідчує неповну ще відносність слів (наприклад, **иже** – Т. В.) ... Доки свідомість мовців вимагала повторення при відносному займеннику (**иже** – Т. В.) означуваного іменника головного речення, доти це відносне слово за потребою було означенням” [там само, с. 95].

В українській мові XVI–XVII ст. складні конструкції, у яких **иж(е)** використане як сполучне слово й узгоджується відповідно з опорним у головній частині, виходять з ужитку. До прикладу, у давньоукраїнській мові сполучне слово **иж(е)** є частовживаним, у староукраїнській мові XIV–XV ст. його заступають сполучні слова **што** і **который (иж(е))** як сполучне слово, що виражало означальні семантико-синтаксичні відношення, наявне в більш ніж 100 прикладах, а як сполучник – у 10, натомість речень з **который** засвідчено у 263 прикладах (ССУМ, т. I, с. 423–425, 505).

Уважаємо слушним міркування про те, що в давніх текстах щоразу помітним є віддалення відносного займенника (сполучного слова) **иж(е)** від опорного компонента в головній частині і його неузгодженість з останнім в числі, роді [5, с. 101–102].

Щодо хронологічних рамок переходу від займенника в сполучник, то існує думка, що цей процес розпочався ще в XI ст., а неузгодженість форм займенника з опорним компонентом зростає в пам’ятках XV–XVII ст. [5, с. 102].

Сполучник **иж(е)** як виразник означальних семантико-синтаксичних відношень засвідчують пам’ятки російської мови. А. Сумкіна стверджує, що в російській мові XIII–XVII ст. у текстах справочинства його вживали рідко: „Мова викладу актів і ділової переписки не має зовсім речень з „**иже**” [15, с. 95]. Натомість сполучне слово **иж(е)** використовували радше зі стилістичною метою [15, с. 89].

Найдавніші білоруські пам’ятки, як указує Ю. Карський, фіксують відносний займенник **иж(е)**, на місці якого згодом постала форма **иж**, однак складнопідрядні речення з підрядними означальними з **иж(е)** не були відомі живій білоруській мові, а швидше книжній [7, с. 469].

Отже, в українській мові слово **иж(е)** проходить певні етапи становлення – від лексикалізації до повної втрати займенника як самостійної частини мови і перетворення його в службову – сполучник.

В українських писемних текстах XVI–XVII ст. збереглася реліктова форма **иж(е)**, що узгоджувалася з означуваним словом у головній частині складнопідрядного означального речення, і функціонувала як сполучне слово, і неузгоджена форма, у яку перейшов відносний займенник і перетворився на сполучник.

Проаналізовані речення дають підстави стверджувати, що обидва сполучні засоби для вираження означальних семантико-синтаксичних відношень здебільшого наявні в канонічних текстах і спорадично в пам'ятках народнорозмовної мови.

В українській мові XVI–XVII ст. найбільш чисельною є група складнопідрядних речень із підрядними **з'ясувальними**, частини якого з'єднуються за допомогою сполучника **иж(е)**.

Головна частина складної конструкції містить такі семантичні групи опорних слів, від яких залежить підрядна частина зі сполучником **иж(е)**:

а) слова зі значенням мовлення, повідомлення, передачі інформації:

„Ено та(к) пише(т). **иж** оузрзвши Зь взрѣ ѿны(х) людїи ... тог(д)ы Хс рзкъ...” (УЄ № 31, 11); „Тогда старшшины жидо(в)скїи почали мовити. **иже** то(т) члкъ не е(с) ш(т) Га” (УЄ № 62, 37); „Тогда и подля ведомости сыномъ моимъ ознаймую, **ижемь** у него ни одного пенезя не пожычаль...” (АрхЮзр, ч. 6, т.1, 1609, с. 395). В останній конструкції сполучник **иж(е)** використовується з особовими формами-енклітиками > **ижемь** – рефлексами колишнього перфекта; показниками особовості є форми колишнього допоміжного дієлова **быти**,

б) слова зі значенням сприймання, одержання інформації:

„Выдати и визна(и)мити в немь, **и(ж)** вольно каждому шла(х)тичу имене, люди и землю, – все заразъ пустити и продати” (Вол.гр., 1569, с. 46); „Вздайте **ш тѣ(т) иже** ни сребро(м) ани злато(м) которое са сказити може(т) есте ш(т)кѣплени. але ч(с)тной кровю...” (УЄ № 62, 24).

В українській писемності XVI–XVII ст. засвідчено речення, головна частина яких містить співвідносні слова – вказівний займенник *той*, *те* з прийменником *ш*. „Жалуючи и шповедаючи **ш том**, **и(ж)** дей, дня вчора(ш)не(го)... нет ведома, што за люде и чии бы по(д)даные были...” (АЖГУ, 1635, с. 78); „На вряде...пань Миколаи Вилямовьским солените(р) све(д)чиль... **ш то**, **и(ж)** тые Попла(в)ские ничего не ре(с)пектуючи не ш(г)ледаючи се на право по(с)политое...” (АЖГУ, 1635, с. 99).

Після сполучника **иж(е)** використано й інші сполучники в тій самій функції; виявлене явище ампліфікації засвідчує радше підсилення **иж(е)**, що був поліфункційний і послідовно заміщувався іншими сполучниками аж до повного його витіснення. „Слухай же що **тѣ(т) далзи** еѣлиста сѣши пише(т). **иж коли** хR оуздоровиль юного младенца...” (УЄ № 31, 20 зв.); „Абовз(м) свздча(т) докторове сѣши, **и(ж) ако** хRъ пришо(л) другій ра(з) въ осмый днѣ по въскресенїи и(з) мертвы(х) до оучениковъ свои(х)...” (Подем. л-ра, 1596, с. 44).

Сполучник **иж(е)** у з'ясувальній функції фіксуємо в трафаретних реченнях, які здебільшого побутують у діловій мові окресленого періоду. Наприклад, „Акти житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р.” містять документи з повторюваними канцелярськими штампами, властивими мові справочинства: „... жалуючи и шповедаючи **ш то(м)**, **иж** де(и), в року тепе(р) идучо(м) ... па(н) Алекса(н)дро Тиша Быко(в)ски(и) ... служе(б)ника ... моего заби(л)...” (АЖГУ, 1590, с. 50). Однак замість **иж(е)** у подібних реченнях можуть використовуватись й інші сполучники, зокрема **што**: „еи мл(с)ть кнѣя Кириковая Ружи(н)ская кнѣя Я(д)викга Фро(н)цьковъна Фа(л)севьского ш(б)те(ж)ливе жалуючи и шповедаючи **ш томъ**, **што(ж)**, де(и)...” (там само, с. 52). Таке використання радше вказує на поступове заміщення **иж(е)** сполучником **што**.

У польській мові XVI ст. сполучник **иж(е)** найчастіше виконує з'ясувальну функцію (Sł, IX, с. 65–66), однак його поступово витісняє інший сполучник – **że**, що був пізнішого походження. О. Ткаченко пише: „Сполучник **іж** сприймається тепер як стилістичний варіант основного з'ясувального сполучника **że**, порівняно з яким він має виразний відтінок книжності” [16, с. 201].

У пам'ятках української мови XVI–XVII ст. сполучник **иж(е)** приєднує підрядну частину **причини** до головної в складнопідрядному реченні: „але а(ж) поїде(т) ноздрами вашим(и), и боуде(т) въ мръзо(ст) ва(м), **и(ж)** есте не покорили са Здѣ...” (Подем. л-ра, 1597, с. 216); „и **А**ко же то было зацное ѿвзханіє въ ієр(Р)ли(м) га нашего Івха. **иже** еха(л) на вслици” (УЄ № 62, 21).

В аналізованих текстах виявлено речення, у якому підрядна **причинова** частина зі сполучником **иж(е)** розміщена в інтерпозиції: „И на по(т)ве(р)жене то(г)о те(с)таменьту мое(г)о при печати мое(и), **и(ж)** са(м) писати не умию, просило(м) брата мое(г)о...” (ДМВН, XVII ст., с.213); у препозиції: „Але **иж** на тот часъ пана Гаврила Бокзя, суди повету Луцкого, за іншими справами не было, а я, подстаростии, того самъ на себе брати и судити ихъ не хотель” (ЛЗК, 1561, 220 зв.).

У складнопідрядних реченнях із підрядними причини сполучнику **иж(е)** відповідає в головній частині співвідносна словосполука – вказівний займенник **той** + прийменник **для**: „то(т) члкъ не є(с) ш(т) Іа. **для того. иже** ш(т) сѣботы не храни(т)” (УЄ № 62, 37 (канон. текст)).

В українській мові XVI–XVII ст. спорадичним є використання сполучника **иж(е)** у функції **умови**. Підрядна частина з **иж(е)** здебільшого стоїть у препозиції, а в головній ужито співвідносне слово **теды** (прислівник часу), що надає відтінку часовості: „**А ижесьмы** то показали, **теды** вже сторона того листу змышленого, скасованого уживати и имъ ся боронити не можетъ” (АрхЮЗР, 1/1, 1583, с. 35) – сполучник ужитий з особовими енклітиками, zdeформованими формами колишнього перфекта; „**А ижъ** готовыхъ гроше(и) на се(с) ча(с) не маю, **теды** мае(т) и пови(н)на буде(т) мальжонька моя менованая и(х) м(л)” (ДМВН XVII ст., с.212). Обидві підрядні частини складної конструкції починаються наративним сполучником **а**; така побудова складнопідрядних речень із підрядними умови характерна живій розмовній мові.

В українському письменстві XVI–XVII ст. виявлено меншу частотність функціонування сполучника **иж(е)** як виразника семантико-синтаксичних відношень:

– **наслідкових**: „А мы сталихмоса не дбалими. а ср(д)ца наше затве(р)длыи **А(к)** каменѣ. **иже** такъ негамжемоса ш(т) злостуй свои(х)” (УЄ № 62, 39);

– **міри і ступеня**: „Та(к) же зомлзли и оупали сѣть ногы твои. **И(ж)** жа(д)наго поступкѣ вчинити не могѣ(т)” (УЄ № 31, 12). Головна частина містить співвідносне слово **так** (виражене прислівником);

– **мети** : „**Для того(ж)** за ѣме(р)лы(х) моли(м) са и мл(с)тию чини(м) и(ж) еще и малы(х) грѣх(в) не сѣжено. абы ты(м) пре(ж) декрето(м) сѣдію оублагати” (Подем. л-ра, 1596, с. 55). Головна частина складнопідрядного речення містить співвідносну сполуку – займенник **той** + прийменник **для**;

– **часу**: „А **ижъ** се того дня ку вечерови склонило, **теды** (м) тую справу до дня завтрашне(г)о... о(б)вола(т) ро(с)каза(л)” (ДМВН XVII ст., с. 221).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. У пам'ятках української мови XVI–XVII ст. **иж(е)** функціонує як сполучне слово (виражене відносним займенником) і сполучник підрядності.

Як сполучне слово **иж(е)** приєднує до головної частини підрядну означальну, а як підрядний сполучник – означальну, з'ясувальну, причинову, умови, наслідкову, міри і ступеня, мети, часу. Найбільш чисельним виявлено використання сполучника **иж(е)** у складнопідрядних реченнях із підрядними з'ясувальними, причиновими.

Сполучнику **иж(е)** в підрядних реченнях із підрядними причини, умови, міри і ступеня у головній частині відповідають співвідносні слова: займенник із прийменником **для того**, прислівники **так, теде**.

Як сполучне слово **иж(е)** домінує, головню, у сакральному письменстві, а як сполучник, здебільшого в редукованій формі **иж**, презентований у діловій мові, полемічній літературі.

Щодо вживання сполучника **иж(е)** в інших слов'янських мовах, то він засвідчений у білоруській та російській мовах XVI–XVII ст., згодом заміщений іншими сполучними засобами – **што, что, который**, у польській мові найтипівішою функцією **иж(е) (iż)** уважають з'ясувальну, яку поступово перебрав на себе підрядний сполучник пізнішого творення **же (że)**, що й донині нормативний у польській мові, натомість **иж(е)** функціонує радше як книжний, зі стилістичною метою.

У сучасній українській мові **иж(е)** не вживають.

У майбутньому зосередимо увагу на дослідженні інших службових слів у пам'ятках української мови XVI–XVII ст.

Список використаної літератури

1. Беринда П. Лексиконъ славенорусскій, и именъ тлькованіе [Електронний ресурс] / Памво Беринда. – К., 1627. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua>.
2. Блик О. П. З історії сполучників підрядності в українській мові (на матеріалах канцелярії Б. Хмельницького) / О. П. Блик // Наук. записки Київського пед. ін-ту ім. О. Горького – К., 1958. – Т. XXIX. – С. 15–29.
3. Булаховський Л. А. З історичних коментаріїв до української мови: сполучники і сполучні групи (речення). Синтаксичні особливості при них / Л. А. Булаховський // Наук. записки КДУ. – К., 1946. – Т. V. – Вип. 2. – С. 31–71.
4. Гумецька Л. Л. Вторинні сполучники і їх синтаксичні функції в українських грамотах XIV–XV ст. / Л. Л. Гумецька // Дослідження і матеріали з української мови. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – Т. II. – С. 31–44.
5. Историческая грамматика русского языка: Синтаксис. Сложное предложение / [под ред. В. И. Борковского]. – М. : Наука, 1979. – 464 с.
6. Історія української мови: синтаксис / [редкол. : А. П. Грищенко (відп. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1983. – 503 с.
7. Карский Е. Ф. Белорусы. Язык белорусского народа / Е. Ф. Карский. – М. : Изд-во АН СССР, 1956. – Вып. 2–3. – 520 с.
8. Мейе А. Общеславянский язык / Антуан Мейе. – М. : Изд-во ин. л-ры, 1951. – 491 с.
9. Мельничук О. С. Основні лінії розвитку складнопідрядних речень у слов'янських мовах / О. С. Мельничук // V Міжнар. з'їзд славістів : допов. рад. делег., (Софія, верес. 1963 р.). – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 6 с.
10. Обнорский С. П. Очерки по истории русского литературного языка старшего периода / С. П. Обнорский. – Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1946. – 200 с.
11. Синоніма славенороскаа [Електронний ресурс] // П. Житецький. Нарис літературної історії української мови XVII в. З додатком словника книжної української мови за рукописом XVII віку / Павло Житецький. – Львів : Українське видавництво, 1941. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua>
12. Сич В. Ф. Підрядні речення причини у пам'ятках українського полемічного письменства к. XVI – поч. XVII ст. / В. Ф. Сич // Наукові записки ЧДП ім. 300-річчя возз'єднання України з Росією. Серія філол. наук. – Черкаси, 1960. – Т. XV. – Вип. 5. – С. 179–188.
13. Скоропада О. А. До історії розвитку підрядних сполучників в означальних реченнях / О. А. Скоропада // Питання українського мовознавства. – Кн. 2. – Львів : ЛДУ імені Івана Франка, 1957. – С. 94–111.
14. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова / Михайло Федорович Станівський. – Львів : Вид-во Львівського університету, 1964. – 469 с.
15. Сумкина А. И. К истории относительного подчинения в русском языке XIII–XVII вв. / А. И. Сумкина // Труды института языкознания. – Москва : Изд-во Академии наук СССР. – 1954. – Т. 5. – С. 141–203.

16. Ткаченко О. Б. З історії польських з'ясувальних сполучників (з'ясувальні сполучники *iż, że, iże*) / О. Б. Ткаченко // Слов'янське мовознавство : [зб. статей]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – Т. III. – С. 196–221.
17. Ужєвич І. Граматика слов'янська. Паризький рукопис (1643) [Електронний ресурс] / Іван Ужєвич. – К. : Наук. думка, 1970. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/uzhgram/uz.htm>
18. Фаріон І. Мова – краса і сила. Суспільно-креативна роль української мови в XI – середині XIX ст. / Ірина Фаріон. – Львів : Вид-во Нац. у-ту „Львівська Політехніка”, 2007. – 168 с.
19. Широкова Н. А. Относительное подчинение в русском литературном языке XVII века / Н. А. Широкова. – Уч. записки Казанского гос. ун-та. – Казань : Изд-во КГУ. – Т. 112. – Кн. 6. – С. 66–108.
20. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Наталя Яковенко. – Київ : Критика, 2005. – 584 с.
21. Bańkowski A. Etymologiczny słownik języka polskiego : w 3 t. / Andrzej Bańkowski. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 2000. – Т. I. – 980 str.
22. Kawyn-Kurz Z. O funkcjach spójników *że, żeby, iż* w Pamiętnikach Paska (na marginesie prac nad słownikiem Pamiętników) / Zofia Kawyn-Kurz. – Poradnik językowy. – 1958. – Z. 5. – Str. 221–232.

Умовні скорочення

- АЖГУ – Акти житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. / Упоряд. В. М. Мойсієнко. – Житомир : ЖДУ, вид-во вид-во „Полісся”, 2004. – 256 с.
- АрхЮЗР – Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1859. – Ч. 1, Т. I; 1876. – Ч. 6, Т. I. – Зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України.
- АЗР – Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. – Спб., 1848. – Т. III (1544–1587).
- Вол. гр. – Волинські грамоти XVI ст. / Уклад. : Василь Богданович Задорожний. Антоніна Михайлівна Матвієнко; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Ін-т археології. – К. : Наук. думка, 1995. – 245 с.
- ДМВН – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (збірник актових документів) / Пігот. до вид. В. В. Німчук та ін. – К. : Наук. думка, 1981.
- ЛЗК – Луцька замкова книга 1560–1561 рр. / Підготували В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. – Луцьк, 2013. – 733 с.
- Полем. л-ра – Студинський К. Пам'ятки полемічного письменства кінця XVI і початку XVII в. / Кирило Студинський. – Львів : Вид-во НТШ, 1906. – Т. I.
- Срезн. – Срезневский И. И. Материалы для Словаря древнерусского языка по письменным памятникам / Измаил Иванович Срезневский. – СПб. : Типограф. Императ. акад. наук, 1893–1911. – Т. I–III.
- ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 т. / [за ред. Л. Л. Гумецької]. – К. : Наук. думка, 1977–1978. – Т. I–II.
- СУМ – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 28-ми вип. / НАН України Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; гол. ред. Д. Гринчишин. – Львів, 1994–2006. – Вип. 1–13.
- УЄ № 31 – Учительне євангеліє, к. XVI ст. – Зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України, ф. 77.
- УЄ № 62 – Учительне євангеліє, 1635 р. – Зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України, ф. 2.
- Nsł – Nowy słownik poprawnej polszczyzny / red. A. Markowskiego. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 2002. – 1789 s.
- Śl – Słownik polszczyzny XVI wieku: tomy 1–33 / [Kom. red. Stanisław Bąkii], Instytut Badań Literackich PAN. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Wyd-wo PAN, 1975. – Т. IX. – 577 str.

Одержано редакцією 22.02.14
Прийнято до публікації 13.03.14

Т. Й. Высоцкая

Союзное слово и союз *иж(е)* в украинском языке XVI–XVII ст.

*В статье на большом фактическом материале с привлечением памятников разных стилей и жанров украинского языка XVI–XVII ст. отслеживаются особенности использования слова **иж(е)**. Рассматриваются пути его возникновения в украинском языке, а также в других славянских. Исследуется функционирование **иж(е)** в качестве союзного слова и союза. Установлено, что союзное слово **иж(е)**, выраженное относительным местоимением, свойственное для нерасчлененных предложений, сложноподчиненных с придаточными определительными, в главной части которых используются соотносительные слова. Выявлено, что союз **иж(е)** часто употребляемый в функции изъяснительной, причины, а менее – в определительной, следствия, условия, времени и др. В работе также отслеживается жанрово-стилевая специфика использования союзного средства **иж(е)** в украинских деловых памятниках, в конфессиональной, полемической литературе от XI ст. и до нашего времени; сопоставлено его функционирование на фоне других славянских языков анализируемого периода.*

Ключевые слова: *памятник, древнеукраинский язык, староукраинский язык, церковнославянский язык; местоимение, энклитика, союз, союзное слово, семантико-синтаксические отношения, функции союзов, соотносительное слово, сложноподчиненное предложение; амплификация, кодификация, лексикализация.*

T. J. Vysotska

The connective word and the conjunction “иж(е)” in the ukrainian language of the 16th-17th centuries

*In the article, the peculiarities of the word “**иж(е)**” usage were retraced on the basis of factual materials, monuments of different styles and genres of the Ukrainian language of the 16th-17th centuries being used. Its origins in the Ukrainian language as well as in other Slavic languages were examined. “**Иж(е)**” functioning as a conjunction and a connective word was considered. It is determined that the connective word “**иж(е)**” expressed by a relative pronoun is typical for non-segmented sentences, complex sentences with attributive subordinate clauses, with the main part containing correlative words. It is also concluded that the conjunction “**иж(е)**” is most often used in the function of an attribute or a reason and is used not so often in complex sentences with attributive subordinate clauses and subordinate clauses of consequence, condition, time, etc. Besides, the genre and style character of the connective word “**иж(е)**” usage in Ukrainian monuments of office work, confessional and polemic literature from the 11th century till now; its usage on the background of other Slavic languages of that period was compared and defined.*

Key words: *monument, Old Ukrainian language, Church Slavic language; pronoun, enclitic, conjunction, connective word, semantic and syntactic relations, conjunctions functions, correlative word, complex sentence; amplification, codification, lexicalization.*